

7.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԸ*

ԱՐՄԵՆ ԱՅՎԱԳՅԱՆ

Ազգային անվտանգության հայեցակարգի առանցքային բաղադրամասը պետության որդեգրած պաշտպանական քաղաքականությունն է: Հայաստանում ցայսօր չի մշակվել, մանրազնին վերլուծության բովոյ չի անցկացվել և կիրառության մեջ չի դրվել երկրի անվտանգության պահանջներին համապատասխանող պաշտպանական քաղաքականություն: Մեր խորին համոզմամբ՝ 1991 թվականից ի վեր Հայաստանում պետական շինարարության մեջ իշխանությունների խոշոր ձախողումները մեծապես պայմանավորված են երկարաժամկետ սպառնալիքների հաշվառման վրա հիմնված ռազմական քաղաքականություն չունենալու հանգամանքով:

Հայաստանի պաշտպանական հայեցակարգի հիմքում պետք է ընկած լինի անվտանգության ապահովումը բոլոր շորս ուղղություններով՝ հյուսիսային (վրացական), հարավային (պարսկական), արևմտյան (թուրքական) և արևելյան ու հարավարևմտյան (ադրբեջանական ու նախիջևանյան): Սակայն այսօրվա (և կանխատեսելի ապագայի) դրությամբ, Իրանն ու Վրաստանը Հայաստանին չեն սպառնում, մինչդեռ ադրբեջանական-թուրքական վտանգն առավել քան իրական է:

* Արմեն Այվազյան, Հիմնատարրեր Հայաստանի ազգային անվտանգության հայեցակարգի: Մասն Ա: Երևան, 2-րդ լրացված և մշակված հրատ. Երևան, «Լուսակն», 2004, էջ 105-150:

Վրացական և պարսկական ճակատներ

Այսուհանդերձ, ինչպես վրացական, այնպես էլ պարսկական ճակատի ամուր պաշտպանվածությունն անհրաժեշտ է: Նախ՝ թուրքական կամ ադրբեջանական զորքերը կարող են օգտագործել սահմանային այդ հատվածները (հատկապես վրացականը) Հայաստան ներխուժելու համար: Բացի այդ, որքան էլ դա անցանկալի է, վրացական ճակատում չեն բացառվում Զավախքի հայությունն պաշտպանության նպատակով ձեռնարկված ինչ-ինչ գործողություններ: Իսկ պարսկական ճակատում ապագայում կարող են խնդիրներ առաջանալ Իրանական Ազերբայջանում ապրող թրքախոս հոծ բնակչության հետ՝ Իրանի կենտրոնական իշխանության հանդեպ վերջինիս հնարավոր ընդվզումների պարագայում:

Ադրբեջանական ճակատ

ՀՀ բարձրաստիճան պաշտոնյաները բազմիցս են ընդգծել Ադրբեջանի սանձազերծելիք հնարավոր պատերազմի սպառնալիքը: Այդ իրավացի տեսակետի հիմնական դրույթներն այսպես են շարադրված, օրինակ՝ ՀՀ պաշտպանության փոխնախարարի ելույթում.

«Հայաստանի անվտանգությանն ուղղված գլխավոր սպառնալիքն այսօր և տեսանելի հեռանկարում միանշանակ կարելի է համարել Ադրբեջանի կողմից ՀՀ-ի և ԼՂՀ-ի դեմ ուղղված ռազմական ագրեսիայի իրական սպառնալիքը: Այն պահին, երբ Ադրբեջանի ռազմաֆաղափական ղեկավարությունը գտնի, որ ռազմական գերազանցություն ունի Հայաստանի նկատմամբ, պատերազմը կդառնա անխուսափելի: Այն ուղղված կլինի ոչ միայն ԼՂՀ-ի, այլև Հայաստանի դեմ, որովհետև ադրբեջանական ղեկավարությունն այն կարծիքին է, որ առանց Հայաստանի ռազմական պարտության, Ղարաբաղի բռնակցումն անհնար է»¹:

¹ Արթուր Աղաբեկյան, «Ժամանակակից մարտահրավերներն ու ՀՀ ազգային անվտանգության ծրագրավորման գործընթացը». - Յրենք և իրականություն, նոյեմբեր 2001 թ., դ 21 (35), էջ 22:

Հայաստանը պետք է մշտապես ի գորու լինի միայնակ ռազմական ջախջախիչ պարտությունների մատնել Ադրբեջանին: Հայ-ադրբեջանական հավանական պատերազմում կամ պատերազմներում երկու հանգամանք քիչ հավանական է դարձնում Ռուսաստանի ուղղակի միջամտությունը հոգուտ Հայաստանի: Նախ՝ Ադրբեջանը ևս Անկախ Պետությունների Համագործակցության անդամ է ու, հետևաբար, այդպիսի միջամտությունը վերջնականապես կվարկաբեկի Ռուսաստանի համար մեծ նշանակություն ունեցող միջպետական այս կառույցը և կքայքայի նրա կենսունակությունը: Սակայն ավելի կարևոր է այն հանգամանքը, որ Ադրբեջանին դիմակայելու անընդունակ Հայաստանը պարզապես անարժեք կլինի Ռուսաստանի համար՝ որպես ռազմավարական դաշնակից: Հայաստանի տկարանալու գուգահեռ, թուլանալու է նաև Ռուսաստանի (ինչպես նաև Իրանի, Չինաստանի և մի շարք այլ պետությունների) շահագրգռվածությունը՝ սատարելու Հայաստանի գորությունն ու անվտանգությունը: Եվ ճիշտ հակառակը. որքան ավելի ռազմականապես գորեղ լինի Հայաստանը, այնքան ավելի Ռուսաստանն ու բարեկամական մյուս պետությունները պատրաստ կլինեն սատարել մեզ: **Տեսանելի ապագայում Հայաստանի ռազմավարական արժեքի որոշիչը լինելու է նրա՝ Ադրբեջանին ինքնուրույնաբար դիմագրավելու կարողությունը:** Ուստի՝ ադրբեջանական ճակատում Հայաստանն առհասարակ չպետք է հույս կապի Ռուսաստանի տրամադրելիք օգնության հետ: Ասվածը, բնականաբար, չի նշանակում, որ Հայաստանը չպետք է աշխատի Ռուսաստանից այդպիսի օգնություն ստանալ:

Թուրքական ճակատ

Ավելի մանրամասն անդրադառնանք Հայաստանի համար խիստ վտանգավոր մյուս ճակատին: Հայաստանում ազգային անվտանգության ոլորտի թերամշակ լինելու ամենալուրջ հետևանքն այն է, որ նույնիսկ կառավարական մակարդակում բացակայում է պատրաստվածությունը «ամենավատ օրվան»՝ Թուրքիայի հնարավոր ներխուժմանը:

Ճիշտ է, միջազգային արդի դրույթյան մի շարք հանգամանքներ առայժմ խիստ նվազեցնում են թուրքական ներխուժման հավանականությունը: Այդ հանգամանքներից են՝

ա) հայ-ռուսական ռազմական դաշինքի առկայությունը.

բ) Թուրքիայի ներքին և արտաքին ծանր խնդիրները (տնտեսական ճգնաժամը, քրդերի քաղաքական-մշակութային պահանջները, Կիպրոսի հյուսիսային մասի շարունակվող բռնագավթումից առաջացող միջազգային բարդությունները, Հունաստանի և Սիրիայի հետ չլուծված հարաբերությունները, Հայոց ցեղասպանության ճանաչման հարցը և այլն).

գ) Հայաստան ներխուժելու դեպքում Թուրքիան կանգնելու է միջազգային կազմակերպությունների և մի շարք պետությունների դատապարտման՝ ներառյալ դիվանագիտական, քաղաքական ու տնտեսական ճնշումների ենթարկվելու վտանգի առջև: Հատկապես խիստ կլինեն Ռուսաստանի, Իրանի, Սիրիայի, Հունաստանի, Կիպրոսի, Եվրոպական Միության, գուցե նաև ԱՄՆ-ի քննադատությունն ու հակազդեցությունը: Իր դերը կխաղա նաև հայկական սփյուռքը:

Այսպիսով՝ առայժմ, աշխարհաքաղաքական ներկա պայմաններում, Թուրքիան հազիվ թե ընդունի Հայաստան ներխուժելու և այդ քայլով մի լրացուցիչ միջազգային գլխացավանք ձեռքբերելու որոշում: Վերոհիշյալ հանգամանքները հաշվի առնելով՝ Հայաստանը քայքայելու և կործանելու իր ծրագրերը Թուրքիան մինչև այսօր փորձել է իրականացնել ո՛չ թե բացահայտ հարձակման դիմելով, այլ Ադրբեյջանի ձեռքերով ու շրջափակման միջոցով:

Սակայն վերն ասվածից ամենևին չի հետևում, թե Հայաստանի թուրքական ճակատի անվտանգությունն այլևս չպետք է մեզ անհանգստացնի: Թուրքական ներխուժման առջև վերը նշված արգելքները բացարձակ ու հավերժական համարվել չեն կարող: Միջազգային և տարածաշրջանային հնարավոր նշանակալից տեղաշարժերի դեպքում Թուրքիայի իշխանությունները կարող են նոր հաշվարկներ կատարել և եզրակացնել, որ, մի կողմից, Հայաստանի վերջնական ջախջախումն ավելի կարևոր է միջազգային անցողիկ դատապարտումից, մյուս կողմից՝ Հայաստանի դեմ լայնամասշտաբ կամ «սահմանափակ» ագրեսիան

ուսումնական տեսակետից արագ ու հեշտ իրականանալի ձեռնարկ է լինելու, ինչպիսին էր, օրինակ, 1990 թ. Քուվեյթի զավթումը Իրաքի կողմից: Թուրքական այդպիսի հաշվարկները նկատի են ունենալու մասնավորապես այն, որ Հայաստանի կործանման դեպքում Թուրքիայի ազդեցությունը Կովկասում, Միջին և Առաջավոր Ասիայում կբազմապատկվի:

Հիմունքներ Հայաստանի պաշտպանական հայեցակարգի

Արդ՝ վերոշարադրյալից հետևում է, որ Հայաստանի պաշտպանական հայեցակարգի հիմքում ընկած պետք է լինի երկու պայմանի ապահովում.

ա) Հայաստանի՝ Ադրբեջանին ուսումնականապես դիմագրավելու ինքնուրույն կարողություն.

բ) Թուրքական վտանգը չեզոքացնող ուսումնաբաղաբանական դաշինք որևէ գերհզոր տերություն կամ պետությունների խմբակցության հետ: Կանխատեսելի ապագայում այդպիսի դեր կարող է կատարել միայն Ռուսաստանը: Նմանատիպ հովանավորությունը նշանակում է նաև Հայաստանի կախվածություն Ռուսաստանից և անկախ արտաքին քաղաքականություն վարելու հնարավորությունների որոշակի սղում, սակայն այս խնդիրը չպետք է մեզ չափից դուրս հուզի: Ցավոք, Հայաստանն առայժմ ի վիճակի չէ միայնակ ապահովելու իր Թուրքական ճակատի անվտանգությունը, ուստի այն դեռևս չի կարող հետևել աշխարհաուսումնական առումով նմանատիպ ծանր կացություն մեջ գտնվող Իսրայելի օրինակին, որի պաշտպանական հայեցակարգը մերժում է հույսը որևէ տերության խոստացած երաշխիքների վրա դնելը և հիմնված է բացառապես սեփական կարողությունների վրա² (Թեև Հայաստանի ուսումնական քաղաքականության զարգացման նպատակը պետք է հենց այդպիսին լինի):

Հայաստանի պաշտպանական հայեցակարգի առաջին պահանջ-կետը՝ Ադրբեջանին ինքնուրույնաբար դիմագրավելու կարողության պահ-

² Իսրայելական այս հայեցակարգի մասին մանրամասն տե՛ս **Bernard Reich**, "Israel," in **Edward A. Kolodziej and Robert E. Harkavy**, eds., *Security Policies of Developing Countries* (Lexington, Mass.: Lexington Books, 1982), pp. 204, 212-215; **Shimon Peres**, "A Strategy for Peace in the Middle East," *Foreign Affairs* 58 (Spring 1980), p. 891:

պանումը, օբյեկտիվորեն նախատեսում է Արցախում հայկական իշխանության և բանակի մշտական առկայություն ու որևէ այլ ռազմական ուժի բացակայություն:

1990-ական թթ. երկրորդ կեսից Թուրքիայի որդեգրած ռազմական նոր հայեցակարգը ևս գալիս է ընդգծելու Հայաստանի համար Թուրքական վտանգի իրական լինելը:

Թուրքիայի ռազմական նոր հայեցակարգը

Մինչև ԽՍՀՄ փլուզումը Թուրքիայի ռազմական հայեցակարգն ուներ հիմնականում պաշտպանական բնույթ և կառուցված էր սովորական սպառազինություններով վարվելիք պատերազմում ուժերի հաշվարկների վրա: Միջուկային զենքի կիրառման հետ կապված հարցերը վերապահված էին ՆԱՏՕ-ին կամ ԱՄՆ-ին: Սառը պատերազմի տարիներին ՆԱՏՕ-ում բանավիճում էին այն մասին, թե խորհրդային և Վարշավայի պայմանագրի բանակների հարձակման դեպքում Թուրքական զորքերը որքա՞ն տարածք կկարողանան պահպանել՝ մինչև դաշնակից ուժերն անցնեն հակազորոհի: Թուրք զինվորականները հույս ունեին դիմազրավել հակառակորդին սահմանին և այնուհետև կազմակերպված նահանջել: Ամերիկյան ծրագրավորողները պակաս լավատես էին. 1950-ական թթ. վերջի հաշվարկներով՝ Թուրքերն արագ շարտվելու էին մինչև Միջերկրական ծով՝ Իսկենդերունի շրջանը: Թեև այս հաշվարկները ժամանակի հետ փոփոխվում էին, 1990 թ. Թուրքական գլխավոր շտաբը տակավին անվտանգության հիմնական խնդիր էր համարում երկրի տարածքի բազմաճակատ պաշտպանությունը³:

1990-ական թթ. առաջին կեսին այս մտայնությունը դեռ չէր վերանայվել: 1997 թ. Թուրք ռազմական մեկնաբանները, հիմնվելով Ռուսաս-

³ Michael Robert Hickok, "Hegemon Rising: The Gap Between Turkish Strategy and Military Modernization," *Parameters (US Army War College Quarterly)*, Summer 2000, Vol. XXX, դ 2, pp. 105-119 (ստորև, սակայն, այս հոդվածի էջերը նշում ենք այնպես, ինչպես այն հայտնվում է ինտերնետում):

տանի, Հունաստանի, Իրաքի, Իրանի և Սիրիայի՝ կռվի դաշտ սովորական ուժեր հանելու կարողությունների վրա և նրանց վերագրելով տարածքային նկրտումներ՝ այդ պետությունները համարում էին անվտանգություն գլխավոր սպառնալիքներ⁴: ԱՄՆ-ում Թուրքիայի նախկին դեսպան Շյուքրու էլեքդաղն իր «Երկուսուկես պատերազմի ռազմավարություն» հայտնի հոդվածում, արտահայտելով ռազմական գերատեսչություն տեսակետները, ընդգծում էր, որ Թուրքիան պետք է ծրագրի և պատրաստ լինի խոշորամասշտաբ պատերազմ մղել միաժամանակ երկու տարբեր ճակատներով (օրինակ՝ Սիրիայի և Հունաստանի դեմ) ու մեկ ներքին պատերազմ՝ քրդական ապստամբություն դեմ⁵:

Այս հայեցակարգով Թուրքական զինված ուժերը պետք է կազմակերպվեին, մարզվեին և սպառազինվեին՝ ունենալով երկու հիմնական խնդիր. ա) Թուրքիայի ցամաքային և օդային ուժերը պետք է կարողանային կասեցնել զրահատանկային հուժկու ներխուժումներն արևելքից (ԽՍՀՄ/Ռուսաստան) ու հարավից (Սիրիա, Իրաք), ապա անցնեին խոր էջելոնային պաշտպանություն. բ) Բանակը և ներքին զորքերը (ժանդարմերիան) պետք է պատրաստ լինեին վարելու հակապարտիզանական պատերազմ՝ հենվելով ամրացված շրջանների և արագ արձագանքման շարժուն ուժերի վրա: Նավատորմին վերապահված էր Բոսֆորի նեղուցի հսկողությունը: Այսպիսով, զինված ուժերից պահանջվում էր մարտավարական շարժունություն, մինչդեռ ռազմավարական շարժունությունը և թշնամու խորը թիկունքին հարված հասցնելու կարողությունը պակաս կարևոր էին համարվում, քանզի ակնկալվում էր, որ պատերազմն ընթանալու է Թուրքիայի տարածքում⁶:

Մինչև վերջերս Թուրքիայի զինվորականությունը, հավատարիմ մնալով Քեմալ Աթաթուրքի առաջադրած այն տեսակետին, ըստ որի՝

⁴ Malik Mufti, "Daring and Caution in Turkish Foreign Policy," *Middle East Journal*, 52 (Winter 1998), pp. 34-40.

⁵ Sükrü Elekdağ, "2 and 1/2 War Strategy," *Perceptions: Journal of International Affairs*, դ 1 (March-May 1996), pp. 33-57.

⁶ Hickok, "Hegemon Rising: The Gap Between Turkish Strategy and Military Modernization," p. 3.

Թուրքիայի ճակատագիրը կապված է միմիայն Արևմուտքի հետ, մահմեդական արևելքում ազդեցությունը մեծացնելու փորձերը գնահատում էր իբրև իսլամականների հետադիմական ձգտումներ, որոնք կարող են վտանգել երկրի արևմտամետ ուղին: Սակայն 1999 թ. սկզբին պաշտպանությունն նախարարությունը հրապարակեց «Սպիտակ տետրակ. պաշտպանություն 1998» պաշտոնական տեղեկագիրքը, որում, շեղվելով արտաքին քաղաքականության յոթանասնամյա ավանդույթից, Թուրքիան դիտվում է արդեն իբրև «եվրասիական երկիր», որը «պարտավոր է պահպանել ու ընդլայնել կապերը և՛ Արևմուտքի, և՛ Արևելքի հետ»⁷: Տեղեկագիրքը շարադրում է նաև Թուրքիայի ռազմական քաղաքականության պաշտոնական գլխավոր սկզբունքները.

(1) Զսպում (deterrence). ռազմական այնպիսի ուժի պահպանում, որն ի գորու է սաստել արտաքին և ներքին սպառնալիքներ հարուցողներին.

(2) Կոլեկտիվ անվտանգություն. գործուն մասնակցություն միջազգային և տարածաշրջանային դաշինքների և կազմակերպությունների աշխատանքներին՝ հատկապես ՆԱՏՕ-ի և Արևմտաեվրոպական միության շրջանակներում.

(3) Առաջ մղված պաշտպանություն (forward defense). հնարավոր զավթողականության (ագրեսիայի) բովանդակությունն առավել վաղ հայտնաբերելու և այն դրսից կանխելու կարողություն.

(4) «Խաղաղարարություն». Հակամարտություններին միջամտելու և խաղաղարար գործողություններին մասնակցելու կարողություն⁸:

Այս դրույթներին պետք է ավելացնել նաև Թուրքիայի գլխավոր շտաբի պետ Հուսեյն Կիվրիկոզլուի՝ «նախահարձակ ճակատամարտի» (forward engagement) դրույթը, ըստ որի՝ զինված ուժերը պետք է պատրաստ լինեն կանխելու Թուրքիայի շահերի դեմ եղած սպառնալիքները՝

⁷ Ministry of National Defense (Turkey), *White Paper-Defense 1998* (Ankara: Ministry of National Defense, 1998), p. 5.

⁸ Ministry of National Defense (Turkey), *White Paper-Defense 1998*, p. 16.

մինչև դրանց թուրքիայի սահմաններից ներս թափանցելը⁹: Կիվրիկօղլուի միտքը պարզաբանված է «Սպիտակ գրքում»:

«2000-ական թթ. ընդհանուր օպերատիվ հայեցակարգով պահանջվում է վերահսկելի դարձնել այն շրջանը, որտեղ գտնվում է ագրեսորը և նրան պարտության մատնել իր խոր թիկունքում ու ռազմադաշտի մատույցներում: Այդ նպատակին հասնելու համար կարևոր են գերակշիռ կրակային ուժով և զորաշարժային (մանյովրային) կարողություններով զորքեր ունենալը, ագրեսորի ամենաթույլ տեղի նշտումը, նշանակետերի հանաշումն ու հայտնաբերումը, նախագուշացման համակարգերի, զորքերի ղեկավարման, էլեկտրոնային պատերազմի և կապի ու տեղեկատվական համակարգերի համադրված և արդյունավետ կիրառումը»¹⁰:

Այսպիսով՝ անգամ պաշտոնական փաստաթղթերում թուրքական հրամանատարությունը ծրագրում է ապագա պատերազմները մղել թուրքիայի սահմաններից դուրս: ԱՄՆ-ի բանակի հեղինակավոր «Փարամիթրոզ» հանդեսում վերլուծելով այս նյութերը՝ նույն եզրակացությունն է հանգում թուրքական զինվորականության հարցերով մասնագիտացած մի հեղինակ. «Անկարան ընդունել է գործողությունների այնպիսի մի հայեցակարգ, որով զինվորականությունը ձգտելու է վերացնել թուրքիայի դեմ սպառնալիքները նրա ինքնիշխան տարածքից դուրս:

⁹ Hickok, "Hegemon Rising: The Gap Between Turkish Strategy and Military Modernization," p. 4, մեջբերումը կատարված է թուրքական հետևյալ պարբերականից՝ Ulusal Strateji [Միջազգային ռազմավարություն] (March-April 1999), pp. 68-73.

¹⁰ "The general operation concept of the 2000s stipulates the creation of a sensor region where the aggressor is in and defeating him beyond and in the depths of the theater. Therefore, possession of troops with overwhelming fire power and maneuver capability and ensuring by determining its weakest position, the coordinated and efficient use of target identification, detection, and warning systems as well as the command [and] control, electronic warfare, and communication information systems are important assets to this end." Ministry of National Defense (Turkey), White Paper-Defense 1998, p. 19.

Թուրքական զինված ուժերը ոչ միայն ընդունակ են, այլև ցանկանում են գործել իրենց սահմաններից դուրս»¹¹:

Այս նպատակին են ուղղված նաև թուրքական զինված ուժերի վերազինման չափազանց հավակնոտ ծրագրերը¹²: Դեռևս 1998 թ. օգոստոսին, մինչև գլխավոր շտաբի պետ նշանակվելը, Թուրքիայի ցամաքային զորքերի հրամանատար, գեներալ Կիվրիկօղլուն, շեշտելով, որ «զորքերի արագ ծավալումը հեռավոր շրջաններում կենսական նշանակություն ունի այն ռիսկերի և պատասխանատվությունների համար, որ մենք հնարավոր է ստանձնենք», այնուհետև շարադրեց արդիականացման մի ծրագիր, որը Թուրքիային պետք է ընձեռեր համատեղ գործողությունների ռազմավարական շարժունություն և երկրի սահմաններից դուրս հարված հասցնելու կարողություն¹³: Այդ ծրագրի իրականացումը, գեներալ Կիվրիկօղլուի հավաստմամբ, կբերի նրան, որ թուրքական բանակը կունենա «այնպիսի զենքերի համակարգեր, որոնք առավելություն կհաստատեն թշնամու վրա՝ նրա տարածքի խորը թիկունքում, կկիրառեն «խելացի» զինամթերք՝ ներառյալ «երկիր-երկիր» հեռահար հրթիռներ՝ ապահովելով կրակակետերի շարունակական ու լուրջ քողարկումը: Բանակը նաև կունենա նորագույն զրահով պատված արդիական տանկեր և արդյունավետ հակատանկային զենքերի համակարգեր, դրանց կից հակաօդային պաշտպանության միջոցներ, ինչպես նաև դեսանտային զորքեր տեղափոխող ուղղաթիռներ... Տեղեկատվության հա-

¹¹ Hickok, "Hegemon Rising: The Gap Between Turkish Strategy and Military Modernization," p. 4.

¹² Այս ծրագրերի մասին տե՛ս Ministry of National Defense (Turkey), *White Paper-Defense* 1998, pp. 117-139; Vahit Erdem, "Defense Industry and Investment Projects," *Turkish Review Quarterly Digest* (Spring 1988), p. 18; Michael Robert Hickok, "Peace Onyx: A Story of Turkish F-16 Coproduction," in *International Military Aerospace Collaboration*, ed. Pia Christina Wood and David S. Sorenson (Aldershot, U. K.: Ashgate Press, 1999), pp. 153-181; Idem, "Hegemon Rising," pp. 5-9; Վահրամ Պետրոսյան, «Թուրքիան և ռազմականացումը»։ – Հայ զինվոր, 10-17 ապրիլի 1999 թ., դ 14 (269):

¹³ Huseyin Kivrikoglu, "Land Forces Organization," *Ankara Savunma ve Havacilik [Անկարայի պաշտպանություն և հակաօդային պաշտպանություն]* (September-October 1998), pp. 10-11.

վաքման համակարգերը հնարավորություն կտան ստորաբաժանումներին բոլոր մակարդակներում հայտնաբերել, ճշտորոշել և ճանաչել թշնամուն իրենց կարողություն շառավղի մեջ»¹⁴:

Դատելով ՀՀ պաշտպանության նախարարի տեղակալ, գեներալ-մայոր Արթուր Աղաբեկյանի մի ելույթում բերած փաստերից և գնահատականներից, հայկական բանակի հրամանատարությունը՝ թուրքական ռազմական հայեցակարգի դրույթների մասին ունի լրացուցիչ սեփական տեղեկատվություն.

«[Ադրբեջանից բացի] լուրջ սպառնալիք է շարունակում ներկայացնել և Թուրքիան: Վերջին՝ 1998թ. խմբագրությամբ ընդունված «Ազգային ռազմական հայեցակարգում» Հայաստանը դիտվում է որպես Հունաստանից հետո թվով երկրորդ հավանական հակառակորդը: Թուրք ռազմագետների կողմից Հայաստանի ներկա իշխանությունները դիտվում են իբրև «ծայրահեղ ազգայնական ուժեր»: Ավելին, Թուրքիան արդեն իսկ ուղղակիորեն ներհաշված է հայ-ադրբեջանական հակամարտության մեջ: Նա իր վրա է վերցրել Ադրբեջանի զինված ուժերի վերակառուցման, մարտական կարողությունների բարձրացման, կադրերի պատրաստման ու վերապատրաստման խնդիրները»¹⁵:

Ի մի բերենք: Թուրքիայի ռազմավարական մտածողությունն այնպիսի վերափոխություն է ապրել, որ անգամ թուրք և ամերիկացի վեր-

¹⁴ [The army would have] weapons systems that would establish preponderance over the enemy deep inside his territory, fire smart ammunition including long-range ground-to-ground missiles, and provide a continuous and sound fire cover. [The army also would have] modern tanks with advanced armor and effective anti-tank weapons systems with organic air defense and helicopters for air assault troops. Machinery would rapidly erect hurdles to the enemy's mobility and open passages to enhance the mobility of the friendly units. Intelligence gathering systems would enable units at every level to detect, pinpoint, and recognize the enemy within the range of their capability. – **Huseyin Kivrikoglu**, “Land Forces Organization,” p. 18.

¹⁵ Արթուր Աղաբեկյան, «ժամանակակից մարտահրավերներն ու ՀՀ ազգային անվտանգության ծրագրավորման գործընթացը», էջ 22:

լուծաբանները խոսում են «նոր (նեո) օսմանյան օրակարգի» հաստատման մասին¹⁶: Նրանց հետ համամիտ են ուսաստանցի մեկնաբանները, նշելով, որ «Մենք ականատեսն ենք Բարձր Դուան սրընթաց վերածննդին՝ սրանից բխող աշխարհաքաղաքական բոլոր հետևանքներով հանդերձ»¹⁷: 1999 թ. դեկտեմբերի 3-ին Վաշինգտոնի ինստիտուտներից մեկում Թուրքիայի պաշտպանության նախարար Հիքմեթ Սամի Թյուրքի կարդացած զեկուցման մեջ եղած դրույթների մի վերլուծություն էլ չի բացառում Թուրքիայի ուղղակի ռազմական ներխուժումն Այսրկովկաս, հատկապես, զարաբաղյան հակամարտության կապակցությամբ¹⁸:

Այսպիսով՝ Կենտրոնական Ասիայից մինչև Բալկաններ գերիշխան դեր ստանձնելու իր նոր օսմանյան դիրքորոշումներով Թուրքիան առավել վտանգավոր է դարձել իր հարևանների և առավել անկանխատեսելի՝ իր դաշնակիցների համար: Իրապաշտովյունը պահանջում է ընդունել, որ, ինչպես նախկինում, այսօր ևս Թուրքիան սպառնում է Հայաստանի բուն գոյությունը:

Հայ-թուրք/ադրբեջանական առևտրատնտեսական հարաբերությունները և Հայաստանի անվտանգությունը

Ըստ երևույթին, Հայաստանի որոշ նախկին ղեկավար ղեմքեր, հատկապես ՀՀ առաջին նախագահը, այն կարծիքին էին, թե Թուրքիայի և Ադրբեջանի հետ առևտրատնտեսական աշխույժ հարաբերությունների հաստատումով Հայաստանը մեկընդմիջտ կլուծի իր ազգային անվտանգության ցավոտ խնդիրները: Սա միամիտ ու սխալ տեսակետ է:

¹⁶ Ola Tunander, "A New Ottoman Empire? The Choice for Turkey: Euro-Asian Centre vs. National Fortress," *Security Dialogue*, 26 (December 1995), 413-26; Hickok, "Hegemon Rising," p. 9-10.

¹⁷ Наталья Айрапетова, "Турецкий марш на просторах СНГ. Блистательная Порта вновь стремится на геополитическую арену", *Византийское наследство информационно-аналитический журнал* № 5, 2003, стр. 43-44.

¹⁸ Колобов О. А., Корнилов А. А., Симонян А. Г., *Российско-армянские отношения: исторический опыт, стратегические вызовы и перспективы развития* (Нижний Новгород-Ереван: Типография Нижегородского госуниверситета, 2001), стр. 18-19.

1890-1914 թթ. հայ-թուրքական և հայ-թաթարական (ադրբեջանական) առևտրատնտեսական հարաբերությունները չափազանց սերտ էին ու աշխույժ, սակայն դա չկանխեց հայոց ցեղասպանությունը: Մինչև 1990 թ. Քուվեյթի և Իրաքի առևտրատնտեսական, ֆինանսական, ինչպես նաև քաղաքական հարաբերությունները փայլուն էին, սակայն դա չկանխեց Իրաքի ներխուժումը Քուվեյթ: Մինչև 1988 թ. Հայաստանն ու Ադրբեջանը համագործակցում էին տնտեսության գրեթե բոլոր բնագավառներում, սակայն դա արգելք չեղավ Ղարաբաղյան հակամարտության բռնկման համար: Առևտրատնտեսական սերտ հարաբերությունները ինքնըստինքյան ռազմավարական շահերի ներդաշնակության չեն հանգեցնում, այլ երբեմն իրենք են հակամարտությունների պատճառ դառնում: Արևմտյան հակամարտաբանները (կոնֆլիկտոլոգները) վաղուց են նկատել, որ փոխադարձորեն կախյալ տնտեսական համակարգերը շատ ավելի են հակված հակամարտության, քան միմյանցից անկախ տնտեսական համակարգերը: Հատուկ ընդգծվել է այն փաստը, որ սառը պատերազմի տարիներին հնարավոր եղավ խուսափել իսկական պատերազմից նաև շնորհիվ այն հանգամանքի, որ սոցիալիստական և կապիտալիստական ճամբարների տնտեսական համակարգերը գոյատևում էին ինքնաբավ և միմյանցից անկախ ռեժիմներում: Բացի այդ, հայ-թուրքական առևտրատնտեսական հարաբերություններում հնարավոր դրական զարգացումները երբեք չեն կարող լցնել ցեղասպանության օրինաձին արդյունքը՝ երկկողմանի անվստահության անդունդը¹⁹:

¹⁹ Թուրքիայի քաղաքականությունը Հայաստանի նկատմամբ ևս ծագում է նույն այդ «հայելային» անվստահությունից: Նկատելով այն փաստը, թե որքան չնչին է Թուրքիայի ազգային անվտանգությանը Հայաստանի ներկայացրած իրական վտանգը, կարելի է միաժամանակ պատկերացնել, թե ինչպիսի մեծ չափերի են հասնում այդ քաղաքականությունը սնուցող թուրքերի մտավախությունները՝ հայերի մտադրությունների և Հայաստանի հետագա հզորացման վերաբերյալ: Այս մասին ավելի մանրամասն տես՝ Ա. Այվազյանի «Հիմնատարրեր՝ Հայաստանի ազգային անվտանգության» նշվ. աշխատության «Հայոց պատմական վրեժի զգացում» ենթաբաժինը, էջ 192-196:

Սա ամենևին չի նշանակում, որ հայ-թուրքական ու հայ-ադրբեջանական առևտրատնտեսական հարաբերությունները ցանկալի չեն²⁰: Դրանք ցանկալի են Հայաստանի տնտեսության բնականոն զարգացման համար (եթե, իհարկե, երաշխավորվի նաև համագործակցության իրավահավասարությունն ու փոխշահավետությունը): Պարզապես՝ այդ առևտրատնտեսական հարաբերությունների զարգացումը և Հայաստանի անվտանգության ապահովումը տարբեր բաներ են: Հայաստանի անվտանգությունը պետք է ապահովվի այլ միջոցներով:

Հայաստանի ռազմավարությունը թուրքական հնարավոր ներխուժման դեպքում

Թուրքական ներխուժումը Հայաստան հավանական զարգացում է, որը պետք է հաշվի առնել ամենայն լրջությամբ ու սառնասրտությամբ:

Ինչպիսի՞ ռազմավարություն պետք է ընտրի Հայաստանը Թուրքիայի հետ հնարավոր պատերազմում:

Ընդունված տեսակետն այն է, որ թուրքական բանակը, օգտագործելով իր թվային առավելությունը, աշխարհագրական-տարածքային մեծ գերակշռությունը և Հայաստանի ռազմավարական խորությունը չունենալը, սկզբունքորեն ի վիճակի է հաղթահարելու հայկական պաշտպանական զծերը և, մասամբ կամ ամբողջությամբ, գրավելու Հայաս-

²⁰ Ըստ Հայաստանի պաշտոնական աղբյուրներից քաղված տվյալների՝ 1999 թ. հայ-թուրքական առևտրի ծավալը հասել է 42 միլիոն դոլարի, իսկ որոշ ոչ պաշտոնական տեղեկություններով՝ 150 միլիոն դոլարի (Emil Danielyan, “Turkey-Armenia Travel in Question as Ankara Tightens Visa Regime,” RFE/RL News Briefs, 5 October 2000): Ինչպես գրում է այս հարցն առավել մանրամասնորեն հետազոտած հեղինակը՝ «Թուրքիան Հայաստանի հետ իրականացնում է արտաքին առևտրային կապեր, որոնք, փաստորեն, չեն գտնվում պետության վերահսկողության ոլորտում: Այդպիսի տարերային ու պատահական ձևերով իրականացվող առևտուրը հանգեցնում է բացասական հետևանքների հատկապես Հայաստանի տնտեսության համար» (Թորոս Թորոսյան, Հայաստան-Թուրքիա. առևտրատնտեսական կապեր: Երևան. ՌԱՀՀԿ, 2001, էջ 5):

տանը: Այս տեսակետի հիման վրա արվում է այն ծանոթ հետևությունը, որ սեփական ուժերով թուրքերին դիմակայելու մասին շարժե նույնիսկ մտածել, այլ հույսը պետք է դնել միմիայն օտար դաշնակից ուժերի, նախ և առաջ Ռուսաստանի ռազմական միջամտության վրա:

Հայաստանի պետական շինարարության մեջ թույլ տրված խոշոր վրիպումները մասամբ առաջացել են ռազմավարական իրադրության ճիշտ այսպիսի թերի ընկալումներից և սեփական ուժերի թերագնահատումից: Հայկական բանակը կառուցվել է Ռուսաստանի հավերժական հովանավորության և հայ-ռուսական դաշինքին Ռուսաստանի անխախտ հավատարմության նախադրյալի վրա, որը, ցավոք, իրապաշտ չէ: Նախ պետությունների «սիրո» վրա հիմնված հավերժական դաշինքներ ընդհանրապես չեն լինում: Հետո, ինչպես ցույց է տվել պատմությունը, Ռուսաստանը քանիցս չի տրամադրել կամ չի կարողացել տրամադրել Հայաստանին նախապես խոստացած օգնությունը (1722-35 թթ., 1878 թ., 1914-18 թթ., որոշ չափով նաև 1988-1997 թթ.): Երբեմն Ռուսաստանին ստիպել են զոհել Հայաստանն ու հայկական շահերը, երբեմն էլ հյուսիսային այդ կայսրությունը բավարար հնարավորություններ կամ պարզապես ցանկություն ու կամք չի ունեցել այդ շահերը պաշտպանելու համար: Մեզանից անկախ պատճառներով՝ նույնը չի բացառվում նաև ապագայում, որին մենք պետք է այսօրվանից ու մշտապես պատրաստ լինենք: Ինչ խոսք, Ռուսաստանի հետ մեր ռազմաքաղաքական դաշինքն անգնահատելի նշանակություն ունի Հայաստանի ռազմական անվտանգության համար, և անհրաժեշտ է այն ամեն կերպ փաշփայել և ամրապնդել: Սակայն, ինչպես վերը նշել ենք²¹, ռուսական ռազմական «հովանոցը», մի կողմից, այսօր իսկ բավարար չէ Հայաստանի թուրքական ճակատի պաշտպանունակությունը 100 տոկոսով ապահովելու համար, մյուս կողմից՝ անկախ մեր ցանկությունից, Ռուսաստանի հովանավորությունը, ներքին կամ արտաքին հանգամանքների բերումով, մի գեղեցիկ օր կարող է հանկարծ հօդս ցնդել ընդհանրապես կամ

²¹ Ա. Այվազյան, Հիմնատարրեր, նշվ. աշխ., էջ 118-122:

Թեկուզ ինչ-որ մի ժամանակահատվածով: Այդ կարճաժամկետ կամ երկարաժամկետ հատվածում Հայաստանը կարող է հայտնվել միայնակ թուրքական բանակների առջև:

Այս կապակցություններ մի պահ շեղվենք և նկատենք, որ յուրաքանչյուր կայացած պետություն իր ռազմական քաղաքականությունը կառուցում է հավանական վատթարագույն սցենարների հաշվառման վրա: Ազգային անվտանգության հարցերում այս մոտեցումը վաղուց արմատացել է զարգացած երկրներում՝ ներառյալ ԱՄՆ-ում, շնորհիվ նաև քաղաքագետների ու ռազմավարաբանների: Հարվարդի համալսարանի պրոֆեսոր, ճանաչված ռազմավարագետ Սամուել Հանտինգտոնն, օրինակ, սկսած 1950-ականներից՝ «պատճառաբանում է, որ ամերիկյան հասարակությունը պետք է ունենա այնպիսի զինվորական և հետախուզական ծառայություններ, որոնք մտածում են ամենաողբերգական, հոռետեսական կատեգորիաներով»²²: Իսկ Հայաստանի պարագայում վտանգի գերազանահատումը թեև կարող է ունենալ որոշակի բացասական հետևանքներ (այդ թվում՝ տնտեսության վրա լրացուցիչ ռազմական ծախսեր դնելով), սակայն այն անհամեմատելիորեն պակաս վնասաբեր է վտանգի թերագնահատումից, որը սպառնում է ազգի բուն գոյությունը: Իհարկե, լավագույն լուծումը վտանգի ճշգրիտ որոշումն է:

Ինչևէ, մի պահ պատկերացնենք Ռուսաստանից և միջազգային համայնքից լքված և թուրքիայի ու Ադրբեջանի ռազմական գործության առջև մեն-մենակ մնացած Հայաստանը և դարձյալ առաջադրենք նույն հարցը. ինչպիսի՞ պաշտպանական ռազմավարություն ու մարտավարություն պետք է ունենա Հայաստանը՝ միայնակ դիմագրավելու համար թուրքական կամ թուրք-ադրբեջանական հնարավոր ներխուժմանը: Ահա այս հարցը պետք է դրված լինի Հայաստանի ռազմական քաղաքականության հիմքում:

²² “Since the 1950s he has argued that American society requires military and intelligence services that think in the most tragic, pessimistic terms” (տե՛ս **Robert D. Kaplan**, “Looking the World in the Eye,” *The Atlantic Monthly*, December 2001, Vol. 288, դ 5, pp. 68-82.

Պատասխանը միակն է՝ Հայաստանը պետք է ձգտի թշնամու համար հնարավորին չափ ցավալի, դժվարին ու նույնիսկ անհնարին դարձնել իր զավթումը: «Միևնույն է՝ կպարտվենք, հետևաբար, դիմադրությունն անիմաստ է» փաստարկը քննադատություն չի դիմանում: Սառը պատերազմի տարիներին ինչպես ԱՄՆ-ը, այնպես էլ Խորհրդային Միությունը հասկանում էին, որ հակառակորդի հարձակման դեպքում ոչ միայն պարտվելու, այլև բնաջնջվելու են: Սակայն նրանցից որևէ մեկի մտքով չէր անցնի առաջնորդվել «միևնույն է՝ բնաջնջվելու ենք, ուստի դիմադրությունը նախապատրաստվելն անիմաստ է» մտայնությամբ: Երկուսն էլ հասկանում էին, որ հակառակորդը չի հանդգնի հարձակվել, եթե համոզված լինի, որ ծանր կորուստներ է տալու: Արդ՝ պարզ է, որ թուրքական (կամ թուրք-ադրբեջանական) ներխուժումը սպառնալու է Հայաստանի և հայ ազգի ֆիզիկական գոյությունը: Պարզ է նաև, որ առայժմ Հայաստանն ի վիճակի չէ համարժեք սպառնալիք ներկայացնելու Թուրքիայի անվտանգությունը: Այլ կերպ ասած՝ մեր հակահարվածը առայժմ չի կարող սպառնալ Թուրքիային նույն հետևանքներով, ինչ Թուրքիայի հնարավոր հարձակումը Հայաստանի վրա: Սակայն աներկբայելի ճշմարտությունը հետևյալն է. որքան ավելի դժվար ու ցավալի (ոչ անպայման՝ անհնարին) լինի Հայաստանի զավթումը, այնքան ավելի պակաս կլինի Հայաստանի դեմ ագրեսիայի հավանականությունը²³: Զուգահեռաբար՝ որքան ավելի պատրաստ լինի Հայաստանը միայնակ ու հնարավորին չափ երկար դիմադրավել ագրեսիային, այնքան ավելի մեծ կլինի Ռուսաստանի և այլ պետությունների ցանկությունը ռազմականապես օժանդակելու և դաշնակցելու նրան:

Այն մտայնությունը, թե Հայաստանն անպայման պարտություն կկրի Թուրքիայի կամ Թուրքիայի և Ադրբեջանի դեմ պատերազմում,

²³ Ընդամենը մեկ պատմական օրինակ. Առաջին ու, հատկապես, երկրորդ համաշխարհային պատերազմների ընթացքում փոքրիկ Շվեյցարիան խուսափեց ներխուժումից ոչ թե նրա համար, որ իր զավթումն անհնարին էր, այլ որովհետև Շվեյցարիայի գրավման դիմաց որևէ ուժ (նույնիսկ ֆաշիստական Գերմանիայի գերհզոր ռազմական մեքենան) չափազանց թանկ էր վճարելու:

ընդհանուր առմամբ, սխալ է: Համաշխարհային պատմություն մեջ բազմիցս է պատահել, երբ փոքրաթիվ և պակաս սպառազինված ուժերը կարողացել են հաղթանակ պոկել տասնապատիկ գերակշիռ ուժեր ունեցող հակառակորդից:

Վերջին ժամանակաշրջանի օրինակներից կարելի է հիշել ինչպես երկարատև հակամարտությունը Իսրայելի և արաբական երկրների միջև, այնպես էլ 1994-96 թթ. Չեչնիա-Ռուսաստան պատերազմը: Եթե համեմատենք, մի կողմից, Հայաստանի (ներառյալ Արցախի) ռազմական հնարավորությունները, մյուս կողմից՝ Թուրքիայի և Ադրբեջանի հնարավորությունները միասին վերցված, ապա մեր դրությունը զգալիորեն նախընտրելի է Չեչնիայի դրությունից: Հատկապես կարևոր է այն հանգամանքը, որ Հայաստանն անկախ պետություն է և մեծ հնարավորություններ ունի մանրակրկիտ ծրագրելու և նախապատրաստելու իր պաշտպանությունը: Հայաստանի միջազգայնորեն ճանաչված անկախությունը նաև այլ առավելություն ունի, այն է՝ ի տարբերություն, օրինակ, Ռուսաստանի՝ Չեչնիայում ծավալված գործողությունների, Թուրքիան զրկված է լինելու իր ազրեսիան շատ երկարաձգելու հնարավորությունից՝ և՛ միջազգային համայնքի բարձրացվելիք բողոքի ալիքի, և՛ հատկապես Թուրքիայի տարածաշրջանային հակառակորդների (նախ՝ Ռուսաստանի և Իրանի, ապա և՛ Սիրիայի և Հունաստանի) ձեռնարկելիք միջոցների պատճառով: Ուստի Հայաստանի թեկուզ մի քանի ամսյա դիմադրությունը բավարար է լինելու Թուրքական բանակի հետքաշումն ապահովելու, տարածաշրջանային դաշնակիցներից ռազմական ու դիվանագիտական աջակցություն ստանալու համար:

Պատերազմի ելքը հաճախ որոշում է ոչ թե թվային գերակշռությունը, այլ միջազգային և ներքին իրադրություն բազմապիսի հանգամանքների երբեմն անկանխատեսելի խաչաձևումը: Նախապես պարտված կարելի է համարել միայն այն կողմին, որը հանգամանորեն չի ծրագրում իր դիմադրությունը հավանական բոլոր պատերազմներում, հրաժարվում է միայնակ դիմադրելու հնարավորության մտքից:

Կա տեսակետ, թե Ռուսաստանի հովանավորությունից զրկվելու և թուրքական կամ թուրք-ադրբեջանական միաժամանակյա հարձակմանը ենթարկվելու հավանականությունն այսօրվա ռազմական իրողությունների դեպքում Հայաստանին դնելու է անմխիթար կացություն մեջ: Հանկարծակի հարձակման դեպքում թշնամու առնվազն հնգապատիկ գերակշիռ ուժերը բավական արագ կճեղքեն շուրջ վաթսուն հազարանոց Հայկական բանակի (ներառյալ արցախյան բանակի) պաշտպանական գծերը (հատկապես արևմտյան ճակատում) և կգրավեն ռազմավարական խորությունից զուրկ Հայաստանի գլխավոր դիրքերն ու ճանապարհները: Պետությունը չի հասցնի անցկացնել բնակչության զորահավաք: Շատ շուտով, առավելագույնը երկու-երեք շաբաթում, Հայաստանի դիմադրությունը կդադարի կազմակերպված լինելուց և կընդունի, ընդհանուր առմամբ, քիչ արդյունավետ պարտիզանական պատերազմի բնույթ: Մինչդեռ այդ ընթացքում թշնամին կհասցնի ոչնչացնել երկրի ամբողջ տնտեսությունը և գուցե նաև ազգաբնակչության մի մեծ հատվածը:

Բայց արդյո՞ք հնարավոր է նմանատիպ հավանական սցենարում փրկել Հայաստանը: Պատասխանը միանշանակ դրական է: Այսօրվա մեր ունեցած սուղ ռեսուրսներով և առանց լրացուցիչ ծախսերի հնարավոր է հարյուրապատիկ ամրապնդել Հայաստանի պաշտպանությունը: Սակայն դրա համար անհրաժեշտ է հիմնավորապես վերանայել ՀՀ պաշտպանական քաղաքականությունը, կատարել կտրուկ և լուրջ փոփոխություններ:

Հիմնադրույթներ՝

ՀՀ պաշտպանական քաղաքականության

ՀՀ պաշտպանական քաղաքականության կառուցումն ունի մի քանի նախադրյալ խնդիրներ: Թեև ԽՍՀՄ փլուզումից հետո Այսրկովկասում առաջացած ազգային զինված ուժերից ամենաուժեղը, այսօրվա դրությամբ, հայկական բանակն է, սակայն նոր ստեղծված աշխարհառազմավարական միջավայրում այն դեռևս հեռու է Հայաստանի ռազմական անվտանգության պահանջները բավարարելուց, որովհետև դեռևս ընդունակ չէ միայնակ չեզոքացնելու թուրքական վտանգը:

Հայաստանի աշխարհառազմավարական դրուժյան ծանրությունը և հայկական բանակի բարոյահոգեբանական ընդհանուր անբավարար վիճակը սուր հակասություն մեջ են: Վրաստանի և Ադրբեջանի բանակների թույլ և անկազմակերպ լինելու հետ «արդարացուցիչ» համեմատությունները տեղին չեն, որովհետև Հայաստանը, ի դեմս Թուրքիայի, ունի իր ֆիզիկական գոյությունն սպառնացող ահեղ թշնամի, մինչդեռ Վրաստանը և Ադրբեջանը լինել-չլինելու նմանատիպ խնդիր չունեն:

Անցանկալի երևույթների առկայությունն այսօրվա հայոց զինուժում փաստ է, իսկ դրանց արմատահանումը՝ հրատապ անհրաժեշտություն²⁴: Մեր բանակի բարոյահոգեբանականը պետք է բարելավվի հիմնավորապես, այլապես այն շարունակելու է անցանկալի հետևանքներ ունենալ ոչ միայն զինվորական, այլև Հայաստանի անվտանգության այլ ոլորտներում՝ խրախուսելով կործանարար չափերի հասած արտագաղթը, քայքայելով ռազմահայրենասիրական տրամադրությունները, խախտելով հասարակական համերաշխությունը²⁵:

²⁴ Հայկական բանակում լուրջ խնդիրների մասին է վկայում նաև դասալիքների թիվը. 2000 թ. նոյեմբերի 1-ի դրությամբ այն կազմում էր 5289 հոգի («Officials Discuss Alternative Military Service,” *Armenpress*, 15 November 2000). Բարեբախտաբար, գնալով նվազում է (սակայն դեռևս անընդունելիորեն մեծ թիվ է կազմում) խաղաղ ժամանակ ժամկետային ծառայության զինվորների մահվան դեպքերի թիվը. ՀՀ ՊՆ-ի տվյալների համաձայն՝ 1997-ին՝ 199, 1998-ին՝ 171, 1999-ին՝ 86, 2000-ին՝ 78, 2001 թ. ուլի ամսում՝ 39 հոգի («ՀՀ պաշտպանության նախարար Սերժ Սարգսյանի հարցազրույցը ԱՊՀ հայկական համայնքների «Նոյյան տապան» թերթին».— Հայ զինվոր, 8-15 սեպտեմբերի, 2001): ՀՀ զինվորական դատախազի տեղակալի հրապարակած տվյալներով, սակայն, 2000 թ. զոհվել է 111, իսկ 2001-ին՝ 92 հայ զինծառայող («Armenian military prosecutor points to significant drop in army deaths,” *Arminfo*, February 1, 2002): ՀՀ ՊՆ-ի տվյալներով՝ 2003 թ., ոչ ռազմական պատճառներից զոհվել է 40 զինվոր, իսկ ռազմական դատախազության համաձայն՝ 48 զինվոր (Gevorg Stamboltsian, “Armenian Military Accused Of Hushing Up Non-Combat Deaths,” *Armenialiberty Report*, 20 May 2004):

²⁵ Տե՛ս, օրինակ, նախկին հրամանատար-ազատամարտիկներից մեկի խտացված գույներով բնութագրումները՝ Ժիրայր Սեֆիլյան. «Ազգային բանակի հարցի

Հայաստանի առջև կանգնած խնդիրների լուծումը պահանջում է հիմնովին փոխել հայկական բանակի կառուցման ընտրած մոդելը: Հայաստանի պաշտպանական քաղաքականությունը պետք է կառուցվի հետևյալ հիմնադրույթների վրա.

1. Պատերազմից խուսափելու գլխավոր միջոցը հայոց զինուժն է:
2. Թուրքիան և Ադրբեջանը ունեն թվային գերակշռություն և տարածքային մեծ առավելություն:
3. Հայաստանի ժողովրդագրությունն ու տնտեսությունն առայժմ ի վիճակի չեն մեծացնել մշտական բանակի թիվը, սակայն չպետք է նաև մարդուժի զգալի նվազում թույլ տան:
4. Հայոց զինված ուժերի հարաբերական փոքրաթիվությունը պետք է փոխհատուցվի առաջնակարգ ներքին կարգապահությունը և կազմակերպվածությունը:
5. Հայաստանի հասարակության և բանակի փոխհարաբերությունները պետք է կազմակերպվեն շվեյցարական՝ «ազգ-բանակ» (*nation in arms*) մոդելի հայկական տարբերակով, որն, իհարկե, պետք է մանրամասնորեն մշակվի և համապատասխանեցվի հայկական իրականությանը (ինչպես այդ մոդելը՝ բազմաթիվ փոփոխություններով և լրամշակումներով, հաջողությամբ կիրառվել է Իսրայելում): Այդ մոդելը նախատեսում է բանակի պահեստուժում (ռեզերվում) 18-ից մինչև 55 տարեկան բոլոր տղամարդկանց գործուն ներգրավվածություն: Սա նշանակում է, որ և՛ մեծահարուստը, և՛ շունեորը պարտավոր կլինեն յուրաքանչյուր տարվա մեջ առնվազն երկու-երեք շաբաթ անցկացնել բանակում՝ ծառայելով հավասար հիմքերի վրա ու լիակատար հավասարապաշտության պայմաններում²⁶:

շուրջ» – Առավոտ, 8 հունիս 2002 թ., հմմտ. Նույնի՝ «Հայկական բանակը տասնմեկ տարի անց» – Իրավունք, հունվար 31-փետրվար 6, 2003, դ 6:

²⁶ Իսրայելում պահեստուժի մարտիկները օրենքով պարտավոր են տարեկան ծառայել առնվազն 45 օր (այս օրերի թիվը կարող է ավելանալ՝ պայմանավորված տարածաշրջանի քաղաքական իրադրություններով, ԱՄՆ-ում՝ 39 օր, Շվեյցարիայում՝ 21 օր (ուժ տարի շարունակ):

Հայկական բանակը պետք է լինի ոչ թե սովորական կանոնավոր բանակ, այլ, առավելաբար, պահեստուծի բանակ: Կարևոր են պահեստուծի՝ ա) մեծությունը, բ) արագ զորահավաքը (մոտավորապես 24 ժամում), գ) արդյունավետ ներգրավումը մարտական գործողությունների մեջ՝ առանց հետզորահավաքային մարզումների վրա լրացուցիչ ժամանակ ծախսելու:

Հինգ խոշոր պատերազմներում հաղթանակած Իսրայելի պաշտպանական ուժերը (ԻՊՈւ) շուրջ 80 տոկոսով բաղկացած են պահեստուծից: ԻՊՈւ-ի մոդելը մանրագնին ուսումնասիրած ԱՄՆ-ի բանակի գնդապետ, պատմագիտության դոկտոր Չառլզ Հելլերը նշում է.

«Իսրայելի Պաշտպանական Ուժերի ֆաղափացի-զինվորները «պահեստուծ» չեն բառի բուն իմաստով, այլ միացյալ ընդհանուր ուժի կառուցվածքի մաս: Այս միակցվածության շնորհիվ էլ՝ Մշտական ծառայության (Քևայի) սպաներն ու կրտսեր սպաները հրաշալի նանաչում են իրենց պահեստային ուժերը (Միլուիմը), ֆանի որ նրանք հասկանում են, որ ԻՊՈւ-ն պահեստուծի բանակ է: ԻՊՈւ-ի պահեստուծի զինվորին կարող է հատկացնեն կամ չհատկացնեն առկա նորագույն սպառազինություն: Սակայն անկախ դրանից, Միլուիմի շատ սառաբաժանումներ մարտի մեջ են մտնում Քևայի սառաբաժանումների հետ կողմ կողմի»²⁷:

Պետք է մշակել նաև կանանց կամավոր ծառայության առավել ընդունելի, արդյունավետ ձևեր:

6. Հայկական բանակի ազգաշինության կարողությունները մինչև այժմ շատ քիչ են օգտագործվել: Փաստորեն, հայոց զինված ուժերի առջև այդպիսի խնդիր չի դրվել: Այնինչ՝ հայկական բանակն ունի ժողովրդի համախմբման և պատանի սերնդի հայրենասիրական ու քաղաքացիական դաստիարակության վիթխարի հնարավորություններ²⁸:

²⁷ Charles E. Heller, *Economy of Force: A Total Army, The Israel Defense Force Model* (Carlisle Barracks, PA: Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, March 15, 1992), p. 1.

²⁸ Օրինակներից մեկը պատանիների հետ աշխատանքն է, որը, կարծես, սկսվում է նաև Հայաստանում՝ 2002 թ. կազետական դպրոցի հիմնումով: Մ. Մելքոնյանի

7. Թուրքական հնարավոր ագրեսիայի ինքնուրույն դիմագրավման կարողության շեշտակի բարձրացումը պետք է ուղեկցվի առավել վստահելի դաշնակիցների հետ ռազմավարական հարաբերությունների եռանդուն մշակմամբ: Առայժմ այդպիսի դաշնակից է միայն Ռուսաստանը: Ապագայում, հատկապես ԱՄՆ-Իրան հարաբերությունների մեղմացման դեպքում, Հայաստանի անվտանգության երաշխավոր և ռազմավարական դաշնակից կարող է դառնալ նաև Իրանը²⁹: Անհրաժեշտ է զար-

հաշվարկով՝ Հայաստանում հինգ ռազմական լիցեյի ստեղծումը կբավարարի «բարձրագույն ուսումնական հաստատությունները 100 տոկոս լիարժեք ռազմական պատրաստություն անցած, հիմնավոր գիտելիքներ ունեցող կուրսանտներով համալրելու, ինչպես նաև բանակը կրտսեր հրամանատարական կազմով ապահովելու համար (Մ. Մելքոնյան, «Հայաստանի ռազմական անվտանգության ապահովման հիմնախնդիրները. 2»): Այս առումով օրինակելի է նաև իսրայելական փորձը. 14 տարեկանից սկսած՝ իսրայելացի տղաների և աղջիկների մեծամասնությունն ընդգրկվում է ԳԱԳնԱ կիսառազմական կազմակերպության մեջ: Բացի ֆիզիկական մարզումից և դաշտային պայմաններում ապրելուն վարժեցնելուց, ԳԱԳնԱ-ն պատանիների մեջ ներարկում է գիտելիքներ՝ Իսրայելի անվտանգության առանձնահատուկ ծանր դրույթյան մասին: Սա և՛ քաղաքացիական կրթություն է, և՛ որոշ չափով, քաղաքական ուսուցում, որը լավագույնս նախապատրաստում է պատանիներին Իսրայելի ռազմավարական և քաղաքական իրողություններին հետ հաշվի նստելուն և իմաստ է հաղորդում նրանց հետագա պարտադիր ծառայությանը: Նույն Իսրայելի բանակն ունի հատուկ մի ծրագիր, որը հավաքագրում է պատանեկան քրեամետ խմբերի ղեկավարներին, այնուհետև նրանց կրթում ու մարզում նպատակային այն համոզմունքով, որ նրանք տուն վերադառնան որպես զրական և օրինակելի կերպարներ (Samuel Rolbant, The Israeli Soldier: Profile of an Army. N. Y.-London: Thomas Yoseloff LTD, 1970, pp. 222-223):

²⁹ 2002 թ. մարտին Իրանի պաշտպանության նախարարի՝ ծովակալ Ալի Շամխանիի, պատմության մեջ առաջին այցը Հայաստան՝ ինքնին ռազմական ասպարեզում երկկողմանի հարաբերություններին զարկ տալու ցանկության պարզ արտահայտություն է (Armen Zakarian, “Iranian Defense Chief Plans Visit To Armenia,” RFE/RL Armenia Report, 4 February 2002; Iran's Defense Chief Hopes For Closer Ties With Armenia,” RFE/RL Armenia Report, 4 March 2002): Այս առումով զարմանալի էր ՀՀ արտ-

գացնել հարաբերությունները նաև այն պետությունների հետ, որոնց ձեռնտու է Թուրքիայի սահմանին տեսնել ռազմականապես ամուր Հայաստան. դրանք են՝ Սիրիան, Չինաստանը, Հունաստանը (հետագայում ինքնիշխանության ամբողջական վերականգնումից հետո՝ նաև Իրաքը): Սակայն այս վերջինները, իրենց հեռավորության, կարողությունների և ուրիշ ավելի առաջնահերթ շահեր ունենալու պատճառով, Հայաստանի վրա Թուրքական հարձակման դեպքում Թուրքիային պատերազմ չեն հայտարարի: Այս պետությունների ռազմավարական հարաբերությունները կարևոր են հայկական բանակի պատրաստվածության մակարդակը բարձրացնելու, հետախուզական տեղեկատվության փոխանակման և դիվանագիտական աջակցության բնագավառներում:

8. Վերջապես՝ Ռուսաստանի և մյուս դաշնակիցների հետ ռազմաքաղաքական հարաբերություններն ամրապնդելու լավագույն միջոցը սեփական պաշտպանական կարողությունների վրա վերադիրքորոշվելն է:

Հավասարապաշտական հասարակական մթնոլորտի անհրաժեշտություն

«Ազգ-բանակ» ռազմական մոդելի հաջող գործունեությունը հնարավոր է միայն այն ժամանակ, երբ Հայաստանում ստեղծվի հասարակական համերաշխության մթնոլորտ: Դա էլ իր հերթին պահանջում է, որ Հայաստանի զարգացման հիմքում ընկնի սոցիալական արդարության գաղափարը:

Ցավոք, Հայաստանը դարձել է զանգվածային աղքատության ու փոքրաթիվ մեծահարուստների երկիր: 2001-2002 թթ. Հայաստանի բնակչության 50-56 տոկոսն ապրում էր աղքատության սահմանագծից ներքև³⁰: (Պաշտոնական տվյալների համաձայն, 2005 թ. դրությամբ այդ

գործնախարար Վ. Օսկանյանի այն հայտարարությունը, թե անվտանգության մակարդակում Հայաստանի Իրանի հետ հարաբերություններ չի զարգացնելու (Թաթուլ Հակոբյան, «Հայոց ցեղասպանությունը ժխտելով՝ Իսրայելը Հայաստանում ձևավորում է հակահրեական տրամադրություններ»։ – Ազգ, 12 փետրվար 2002:

³⁰ Տե՛ս «16% населения – очень бедные», *Голос Армении*, 21 ноября 2002: *World Bank, Armenia. Country Assistance Strategy (2001)*. 2001 թ. հունվարի 22-ին, Հայաս-

ցուցանիշը նվազել և կազմել է 39 տոկոս, սակայն այսպիսի նվազեցման արժանահավատությունը լուրջ վերապահումների տեղիք է տալիս³¹։ 2002 թ. սկզբին Համաշխարհային բանկի հրապարակած տվյալներով՝ Հայաստանում եկամտուների անհավասարության մակարդակն անցումային տնտեսությունն ունեցող երկրների (իմա՝ Արևելյան Եվրոպայի և նախկին ԽՍՀՄ հանրապետությունների) մեջ ամենաբարձրերից էր՝ ավելի բարձր, քան Տաշխիստանում, Վրաստանում, Ռուսաստանում, Ղրղզստանում և Մոլդովայում³²։ Եկամտուների անհավասարության Ջինի գործակիցը շարունակում է մնալ սոցիալական լարվածության տեսակետից տագնապալից 0.5-ից բարձր մակարդակում (բացասական առու-

տանի վիճակագրական պետական ծառայության տվյալների համաձայն, Հայաստանի բնակչության 56 տոկոսն ապրում էր աղքատության սահմանագծից ներքև («56 Percent Below Poverty Line,” *Glasnost Foundation report Jan 22, 2001*):

³¹ Այսպես, մասնագիտական մի խմբի գնահատականով՝ «Եկամտուների բարձրացումը դեռևս չի նշանակում, որ այդ մարդն այլևս աղքատ չէ: Տնտեսական աճի քաղաքականության պարագայում թվերի միջոցով հեշտությամբ հնարավոր է «աղքատության կրճատում արձանագրել»: Սա կատարվում է մոտավորապես այսպես. եթե մեր երկրում պարենային զամբյուղի սահմանը համարվում է ամսական 10000 դրամը (2007թ. սկզբի դրությամբ՝ շուրջ 28 դոլար), ապա ցանկացած ոք, ով ունի ամսական, օրինակ, 12000 դրամ (2007թ. սկզբի դրությամբ՝ շուրջ 34 դոլար) եկամուտ, այլևս աղքատ չի համարվում: Միաժամանակ, հստակ է, որ սոցիալ-տնտեսական հնարավորությունների իմաստով եկամտուների այսպիսի տարբերությունը որևէ էական առավելություն չի տալիս. երկրում աղքատների թիվը փաստացիորեն չի փոխվում, քանի որ սահմանված աղքատության գծից այս կամ այն կողմ գտնվողները նույնքան զուրկ են արժանապատիվ մարդ և քաղաքացի կայանալու ու զարգանալու հնարավորությունից, որակյալ կրթություն ստանալու, առողջապահական ծառայություններից օգտվելու, մշակութային կյանքին մասնակցելու, հանգստի իրավունքից օգտվելու և բազմաթիվ այլ իրավունքներից» (տե՛ս «Միժի-ի դիրքորոշումը ԱՀՌԾ իրականացման և վերանայման գործընթացի ու հիմնական սկզբունքների վերաբերյալ», Երևան, 12 հունիս 2006):

³² “Income Gap Greater In Armenia Than CIS States,” *Asbarez Online*, 31 January 2002. cf. Արա Մարտիրոսյան, «Արդյունաբերության աճը պետք է արագացնել», *նշեց Համաշխարհային բանկի Հայաստանի գրասենյակի ղեկավարը*. - Ազգ, 31 հունվարի 2002.

մով ամենաբարձրն է ԱՊՀ երկրներում)³³; 1999 թ. դրուիցամբ՝ Հայաստանում բնակչության 5 տոկոսը կազմող ամենահարուստները տիրում էին ազգային հարստության 70 տոկոսին³⁴: Ճիշտ է, կան զարգացած երկրներ, որտեղ սոցիալական անհավասարությունը մոտավորապես նույն մակարդակի վրա է: Օրինակ՝ ԱՄՆ-ում բնակչության 5 տոկոսը կազմող ամենահարուստները տիրում են ազգային հարստության 60 տոկոսին³⁵: Բայց Հայաստանի՝ համար հասարակության այսպիսի ահռելի բեկեռացումը մահացու վտանգ է ներկայացնում, քանի որ.

ա) ի տարբերություն ԱՄՆ-ի՝ այժմ Հայաստանի Հանրապետությունն աղքատ երկիր է, և նման չափերի հասնող բեկեռացումը ծնում է զանգվածային չքավորություն.

բ) ԱՄՆ-ում սոցիալական անհավասարությունն առաջացել է կապիտալիստական զարգացման բնական ճանապարհով, ըստ այդմ էլ՝ ամերիկացիները շատ ավելի հանգիստ վերաբերմունք ունեն դրա նկատմամբ: Մինչդեռ Հայաստանում մարդիկ իրավացիորեն մեծ ցավով են վերաբերվում սոցիալական անհավասարությանը, որովհետև այն առաջացել է հանկարծակի, ընդամենը մի քանի տարվա ընթացքում՝ օրենքի և արդարության ամենակոպիտ խախտումների արդյունքում: Խորհրդա-

³³ «Աղքատության հաղթահարման ամփոփ ուղղմավարական ծրագիր (նախագիծ)». - Հայացք տնտեսությանը, 12 հոկտեմբեր 2002 թ., էջ 9:

³⁴ Neil MacFarlane, Western Engagement in the Caucasus and Central Asia (London: Royal Institute of International Affairs, 1999), p. 47. Ընդ որում՝ Հայաստանի արտաքին պարտքը 2002 թ. անցնելու է 1 միլիարդ դոլարից («Armenia's Foreign Debt Exceeds \$1Billion», *Asbarez Online*, 10 Jan. 2002):

³⁵ Levon Chorbajian, ed., Making a State: From Secession to Republic In Nagorno-Karabagh (New York: St. Martin's Press, 2001), p. 28. Չորբաջյանը հղում է հետևյալ աղբյուրը՝ Edward N. Wolff, The Rich Get Increasingly Richer: Latest Data on Household Wealth during the 1980s (Washington: Economic Policy Institute, 1993): 1980-ական թթ. սկզբին Մեծ Բրիտանիայի բնակչության 80 տոկոսը պակաս սեփականություն ուներ, քան 10 տոկոս հարուստները (Д. А. Волкогонов. Психологическая война: подрывные действия империализма в области общественного сознания. Москва: Военное издательство, 1984, стр. 148):

յին շրջանում եկամուտների հարաբերական հավասարության թարմ հիշողությունը ևս հոգեբանորեն ճնշում է մարդկանց:

Այսօր Հայաստանի բնակչության մարդկային ռեսուրսներն այն աստիճան սակավ են նրա վերջնական ջախջախումը երազող ադրբեջանաթուրքական դաշնության համեմատ, որ դասակարգային սուր առճակատումը մեզանում անթույլատրելի է: Սակայն այդպիսի առճակատումն արդեն իսկ իրականություն է. զանգվածների բողոքն առայժմ արտահայտվում է հիմնականում արտագաղթի և պետության շահերի նկատմամբ ծայրահեղ անտարբերության միջոցով: Ուստի, պետք է ամենալուրջ ծրագրերը մշակել հասարակության եկամուտների բեռնացումը կտրուկ նվազեցնելու համար, այլապես հասարակական համերաշխության մասին խոսելն ավելորդ կլինի:

Հայաստանի աշխարհաքաղաքական բարդագույն դիրքն ուղղակի պարտադրում է մեր հասարակությանը յուրացնել ոչ թե «ջունգլիների» կամ, այսպես կոչված, «վայրի կապիտալիզմի» բարոյական նորմերը (որոնք, ի դեպ, վաղուց մերժվել են նույն Արևմուտքում), այլ որդեգրել ընդգծված հավասարապաշտական (էգալիտարիստական) էթիկա: Սա ամենևին չի նշանակում, թե պետք է ոչնչացնել մասնավոր սեփականությունը և դարձյալ փորձել ենթարկել բոլորի եկամուտներն ու աշխատավարձերն անհեթեթ հավասարեցման: Խոսքը վերաբերում է օրենքի գերակայության հաստատմանն ու հասարակության բարոյականությանը:

Որո՞նք են հասարակական գործունեության այն ոլորտները, որտեղ Հայաստանի յուրաքանչյուր քաղաքացի պետք է իրեն զգա մյուսների հետ հավասար: Իհարկե, նախ և առաջ, Հայաստանում չպետք է լինեն մարդիկ ու, առավել ևս, նորահայտ «կաստաներ», որոնք օրենքը որևէ ձևով շրջանցելու հնարավորություն ունենան: Երկրորդ՝ կրթությունը, այդ թվում՝ բարձրագույնը, պետք է մատչելի լինի Հայաստանի յուրաքանչյուր ունակ երիտասարդի համար: Վերջապես, կա մի առանձնահատուկ բնագավառ, որտեղ բոլորը պետք է ամեն ինչում հավասար լինեն: Խոսքը հայրենիքի պաշտպանության, Հայոց բանակում ծառայության մասին է: Հայոց բանակը հայրենասիրական-քաղաքացիական դաստիա-

րակության ու մեր ազգակերտման հիմնական դարբնոցներից է: Հայոց բանակում սոցիալական արդարության սկզբունքը պետք է իրականացվի խստագույնս, որպեսզի և՛ հարուստի, և՛ չունևորի, և՛ պաշտոնյայի, և՛ ոչ պաշտոնյայի զավակները դառնան Հայաստանի պատասխանատու քաղաքացիներ և, անկախ սոցիալական կամ այլ տարբերություններից, զգան իրենց նույն երկրի, նույն պատմության և ճակատագրի մասնիկ:

Բանակը և հասարակությունը անմիջականորեն ու խորապես փոխազդում են միմյանց վրա: Այդ փոխազդեցություններն անդրադառնում են ամենազանազան հարցերին, ինչպիսիք են, օրինակ՝ ժողովրդավարությունը, երիտասարդ սերնդի քաղաքացիական-հայրենասիրական դաստիարակությունը, զինծառայողների կարգապահությունն ու նվիրվածությունը հայրենիքին, հասարակության համերաշխությունը և համախմբվածությունը ազգային-պետական կարևոր խնդիրների շուրջ և, վերջին հաշվով, պետության, հասարակության և բանակի կայունությունն ու ամրությունը: Բանակի ազդեցությունը հասարակության զարգացման ուղղությունների վրա մեծ է հատկապես նորանկախ պետություններում: Պետության՝ իր զինծառայողների հավաքագրման ձևերը, օրինակ, լուրջ ազդեցություններ են թողնում ինչպես զինված ուժերի, այնպես էլ հասարակության վրա: Հարկադիր հավաքագրման ենթարկված զինծառայողները, որպես կանոն, չեն ունենում այն բարոյական նվիրվածությունը, որը բնորոշ է կամավորականներին: Հարկադիր հավաքագրման ճանապարհով ստեղծված զինուժը խիստ կարգապահություն պահանջող համակարգ է, որի համախմբվածությունը հիմնված է պատժի ենթարկելու սպառնալիքի վրա: Այդպիսի զինված ուժերն ունենում են դասալքության և անկարգապահության լուրջ խնդիրներ, որոնք կարող է զսպել միայն ուժեղ կազմակերպվածությունը: Հայկական բանակի շինարարության գործում պետք է հիշել հայ զինվորի հոգեբանության հանճարեղ գիտակ Գարեգին Նժդեհի գիտողությունը.

«Հայը կովում է աննահանջ և սխրագործում ավելի իբրև կամավոր, քան պարտադիր ծառայության զինվոր: Նրա սրտովը չէ՝ գործել

հրամանով, իսկ մեռնել հրամանով՝ բնավ: Պարտադիր ծառայություն մեջ իսկ նա իրեն զգում է կամավոր:

Հոգեբանական այդ իրողությունը հետևանք է այն բանի, որ երկար, շատ երկար ժամանակ՝ իր պատմական ճակատագրի բերումով, հայն իր հայրենիքի պաշտպանության գործին մասնակցել է ոչ թե իբրև իր նախարարի ստրուկը, ճորտը, այլ իբրև հայ մարդ, որ պարտական է կռվելու Հայաստանի համար:

Հայի այդ հոգեգիծը՝ դրական և օրհնաբեր, պիտի պահպանվի գուրգուրանքով, քանզի կամավորության գաղափարն ավելի վեհ է, քան պարտադիր ծառայությունը»³⁶:

Հայկական բանակի բարձրաստիճան սպա, պատմական գիտությունների թեկնածու Մ. Մելքոնյանը նկատում է, որ «նազմական սպառնալիքի ծավալները պահանջում են երկրի պաշտպանության գործում ընդգրկել ողջ բնակչությանը»³⁷: Սակայն Հայաստանի բնակչությունն անհաղորդ է պետության պաշտպանական ծրագրերին և, փաստորեն, դուրս է մնացել ծրագրված կերպով երկրի պաշտպանությանն իր գործուն մասնակցությունը բերելուց, թեև միայն այդ դեպքում հնարավոր կլինի հաջող պաշտպանություն կազմակերպել թուրքիայի բազմապատիկ գերակշիռ ուժերի դեմ: Այս պայմաններում ժողովուրդն ընկալում է կամ, ավելի ճիշտ, ենթագիտակցաբար զգում է թուրքական վտանգը: Բայց վտանգը հուզականորեն ընկալելը մի բան է, ռազմավարական շափանիչներով գիտակցելը՝ բոլորովին այլ բան: Ժողովուրդն ընդամենը զգում է վտանգը: Այդ անորոշ զգացողությունը ծնում է շփոթվածություն և անպաշտպանվածության զգացում: Խնդիրն այն է, որ մշակվի

³⁶ Գարեգին Նժդեհ, Բանտային գրառումներ (խորհրդածություններ), (Երևան, «Մ. Վարանդեան հրատ.», 1993), էջ 72-73:

³⁷ Մ. Մելքոնյան. «Հայաստանի ռազմական անվտանգության ապահովման հիմնախնդիրները. 2». – Հայ զինվոր, 20-27 փետրվար 1999, դ 7 (262):

Թուրքական վտանգի դեմն առնելու իրատեսական ու Հայաստանի ամբողջ ժողովրդի կողմից ընդունված ռազմական քաղաքականություն³⁸:

Ժողովրդավարություն և ազգային անվտանգություն

Անհրաժեշտ է անել մի վերջին պարզաբանում ևս՝ ժողովրդավարության և ազգային անվտանգության փոխհարաբերության մասին: Արտասահմանցի որոշ դիտորդներ պնդում են, թե Հայաստանում իբր անհնար է ժողովրդավարական պետություն կառուցել, քանի դեռ Ղարաբաղյան հակամարտությունը վերջնականապես չի կարգավորվել: Պատճառաբանում են նրանով, թե մերօրյա կիսապատերազմական պայմաններում բանակն ու անվտանգության մարմինները համեմատաբար անհամաչափ մեծ կշիռ են ունենալու պետության մեջ և լինելու են քաղաքացիական կառույցների և իշխանությունների վերահսկողությունից դուրս:

Իրականում, Հայաստանի աշխարհառազմավարական դիրքը միշտ էլ պահանջելու է ունենալ հզոր բանակ և անվտանգության արդյունավետ համակարգ, սակայն այդ կառույցների քաղաքացիական վերահսկողությունը կախված է ոչ թե արտաքին շրջադրությունից, այլ, առավելապես, երկրի ներքին զարգացումներից: Կան պատմական նախադեպեր, երբ մի կողմից՝ ժողովրդավարությունը, մյուս կողմից՝ ազգային անվտանգության խստագույն պահանջները ներդաշնակորեն համագոյակցել են. օրինակ՝ Մեծ Բրիտանիան՝ երկրորդ համաշխարհային պատերազմի տարիներին կամ, լուրջ վերապահումներով հանդերձ, Իսրայելը՝ վերջին հիսուն տարվա ընթացքում (թեև իսրայելական ժողովրդավարությունը թերի է՝ արաբ բնակչության հանդեպ իրականացվող խտրական քաղաքականության պատճառով):

³⁸ Թերևս անցյալի փորձը ևս նշանակություն ունի: Իր պատմության ողջ ընթացքում Հայաստանը չի եղել և, իր աշխարհառազմավարական դիրքի բերումով, չէր կարող լինել «կաստաների» բաժանված երկիր: Պատահական չէ, որ Հայաստանում ստրկատիրությունը երբեք չի արմատավորվել իբրև հասարակական-տնտեսական կյանքի երևույթ և աշխատանքի եղանակ:

Հայաստանի պաշտպանական ռազմավարությունները

Ադրբեջան-Հայաստան պատերազմ

Ադրբեջանի հետ պատերազմում Հայաստանի ռազմավարությունը պետք է լինի հարձակողական: Սեփական տարածքում ավերածությունների մակարդակը նվազեցնելու և թշնամու զորամիավորումներին ջախջախիչ պարտություն մատնելու միջոց պետք է լինի պատերազմի տեղափոխումը թշնամու տարածք: Հայոց բանակի խնդիրը լինելու է ո՛չ թե Բաքվի գրավումը, այլ մարտադաշտում տարած վճռորոշ հաղթանակները, որոնք կարող են ժամանակի ընթացքում համոզել Ադրբեջանին, որ Արցախի և Զանգեզուրի գրավումն անհնար է և անհեռանկար: Այդպիսի հաղթանակները, ամենայն հավանականությամբ, կուղեկցվեն տարածքային առաջխաղացումներով Գետաշեն-Դաշքեսան-Գետաբեկ, Գանձակ և Հորադիզ ուղղություններով կամ, ծայրահեղ ծանր իրավիճակում, Նախիջևանի ուղղությամբ: Ադրբեջանի հետ պատերազմում պաշտպանությունը պետք է լինի ընդամենը մի կարճատև անցումային փուլ՝ վճռական հարձակմանն անցնելուց առաջ (լինի դա հակազորո՞, թե կանխարգելիչ հարձակում)³⁹:

³⁹ Մոտավորապես նույն տեսակետը, իր չափազանց արժեքավոր հուշագրության մեջ, արտահայտում է Արցախյան պատերազմի վետերան-հրամանատար, խորհրդային բանակի կադրային սպա Գ. Ս. Բաղդասարյանը. «Եթե մեր զինված ուժերի հրամանատարությունը բավականաչափ տվյալներ կունենա հակառակորդի հարձակման նախապատրաստման և պատերազմի վերսկսման վերաբերյալ, ապա պետք է վճռական կանխիչ հարված հասցվի հակառակորդին՝ մինչև նրա հարձակման անցնելը: Եթե հակառակորդին հաջողվի անսպասելի հարված հասցնել՝ մեր զինված ուժերը չպետք է խրվեն երկարատև պաշտպանական մարտերի մեջ, դա վտանգավոր է լինելու մեզ համար, այլ պետք է ետ մղել հարձակումը և անհապաղ անցնել հակահարձակման: Երկու դեպքում էլ մեր զինված ուժերը պետք է հետապնդեն Քուռ գետի աջ ափ դուրս գալու մարտական խնդիրը: Վերականգնելով պատմական Հայաստանի հյուսիսային սահմանը՝ անհրաժեշտ է լինելու մնալ կանգնած այդ սահմանի վրա և ամրապնդել այն: Կարծում եմ, որ պատերազմի և խաղաղության հարցը նման

Իր անվտանգությունը լուրջ սպառնալիք առաջանալուն պես՝ հայկական կողմը պետք է պատրաստ լինի խափանելու ադրբեջանական նավթի արտահանումը: Հայկական զինված ուժերի այդ կարողությունը, հարվածելով Ադրբեջանի տնտեսական հզորությունը, միաժամանակ կստիպի, որ նավթային խոշորագույն ընկերությունները գործածեն Ադրբեջանի վրա իրենց ողջ ազդեցությունը՝ պատերազմի սանձարձակում թույլ չտալու համար⁴⁰:

Թուրքիա-Հայաստան պատերազմ

Թուրքական կամ թուրք-ադրբեջանական համատեղ ներխուժման դեպքում Հայաստանը պետք է ունենա սկզբունքորեն այլ խորը պաշտպանություն ուղղված ռազմավարություն, որն ուղեկցվելու է սահմանափակ նպատակներ ունեցող հակազորհներով: Հայաստանի ամբողջ տարածքը պետք է վերածվի համապարփակ պաշտպանության գոտու՝ համաձայն նախապես մանրագնին մշակած և պատրաստած ծրագրերի: Ծրագրավորումն ու սառնասիրտ նախապատրաստումը ներառելու են պաշտպանության խոր, էջելոնացված մի քանի գծի

ձևով ավելի հստակ լուծում կստանա» (Գ. Ս. Բաղդասարյան, Գիմակայություն (հուշագրություններ): Երևան. «Մխիթար Գոշ», 1998, էջ 176):

⁴⁰ Ադրբեջանի նավթային արտահանումը խափանելու նպատակով՝ հայկական հարվածի թիրախ են դառնալու ինչպես նավթամուղները, այնպես էլ նավթաղաչները: Վերջիններիս վրա արդյունավետ հարված կարելի է հասցնել 300-400 կմ - շառավիղ ունեցող հրթիռներով, որոնք ինքնաթիռներից անհամեմատ, 30-40 անգամ, էժան են (ՍԿՆ-2 հրթիռների հասանելիության շառավիղը շուրջ 300 կիլոմետր է): Սակայն նավթամուղները փակելու գործում հրթիռները արդյունավետ չեն լինի. նախ՝ դրանք կարող են վրիպել (բարձր ճշգրտություն ունեցող հրթիռները շատ ավելի թանկ են), և հետո՝ մեկ հարվածից հասցված վնասը կարելի կլինի արագ նորոգել: Ուրեմն՝ կմնա երեք լուծում. ա) գրավել-կտրել նավթամուղի գիծը, բ) մոտենալ այդ գծին առնվազին 30 կմ՝ այն մշտական հրետակոծման տակ պահելու համար, կամ էլ՝ հաճախակի ուժեղացնել այն օդուժի միջոցով:

կառուցում: Եթե թշնամին կարողանա ճեղքել ու թափանցել բոլոր գծերը, պետք է պատրաստ լինել անցնելու նաև դիմադրություն ունեցող փոքրիկ և մեծ զորքերի, որոնք կարող են արագ զանգվածային զորահավաք անցկացնելու կարողություն, սննդի, զենքի և զինամթերքի հույժ գաղտնի պահեստներ և այլն: Այս տեսակ նախապատրաստությունները ոչ միայն մեծապես կամրապնդեն Հայաստանի պաշտպանունակությունը և կնպաստեն սոցիալական համախմբմանը Հայաստանի ներսում, այլև ցույց կտան արտաքին աշխարհին, նախ և առաջ՝ Թուրքիային և Ադրբեջանին, Հայաստանի դեմ ագրեսիայի վճարելիք շատ թանկ գինը:

Թուրքիայի հետ պատերազմում հայկական զինված ուժերի հիմնական նպատակներն են լինելու, մի կողմից, թշնամու զորքերին հնարավորին չափ ծանր կորուստների պատճառումը, մյուս կողմից՝ սեփական ազգաբնակչությանը մեծաթիվ կորուստներից ապահովագրելը:

Հայոց բանակի գլխավոր սկզբունքը՝ «Որակն ընդդեմ քանակի»

Հաղթահարելու համար թշնամու ունեցած քանակային գերակշռությունը մարդուժի և սպառազինությունների մեջ՝ հայկական բանակը պետք է որդեգրի «Որակն ընդդեմ քանակի» սկզբունքը: Հայաստանի տնտեսական պայմաններն առաջժամ թույլ չեն տալու կիրառել այս սկզբունքը զինտեխնիկայի և հատուկ սարքերի բնագավառում. այստեղ մենք պետք է ձգտենք գոնե հավասարակշռություն պահպանել Ադրբեջանի հետ⁴¹: Սակայն «որակն ընդդեմ քանակի» սկզբունքը պետք է պարտադրաբար կիրառվի ոչ պակաս կարևոր այլ բնագավառներում, ու

⁴¹ Հայաստանում ռազմական շինարարության տնտեսական ապահովման խնդիրների մասին տես Մ. Մելիքյան. «Հայաստանի ռազմական անվտանգության ապահովման հիմնախնդիրները. 3» – Հայ զինվոր, 27 փետրվար-6 մարտ 1999, դ 8 (263):

րոնցից են բանակի բարոյականը, մարտիկների մոտիվացիան և նվիրվածությունը, մարտավարական պատրաստվածության աստիճանը, սպայակազմի զարգացածությունը, ճակատամարտում հնարամիտ և անսպասելի որոշումներ ընդունելու և դրանք իրականացնելու կարողությունը⁴²:

42 Հակառակորդի թվային գերակշռությունը մշտապես բախված Իսրայելի բանակը դրան հաջողությամբ հակադրել է «փոքր զորամիավորումներին և յուրաքանչյուր մարտիկին տրվող կարևորությունը: Նրանց անհատականությունը, եռանդը, մասնակցությունն ու քաղաքական գիտակցությունը անգնահատելի էին: Այսպիսի դրվածքը [որոշումներ ընդունելու] լայն շառավիղ է տալիս կրտսեր հրամանատարներին և խրախուսում անձնական նախաձեռնությունը» (տե՛ս **Samuel Rolbant**, *The Israeli Soldier: Profile of an Army*, p. 34): Մ. Մելքոնյանը նկատում է, որ «ամերիկյան փորձագետների համոզմամբ՝ 100 արհեստավարժ զինվորը փոխարինում է 250 նորակոչիկի, իսկ թուրք զինվորական մասնագետների պնդմամբ՝ արհեստավարժ զինվորներով համալրված վաշտը կարող է հաջողությամբ լուծել նորակոչիկներով համալրված գումարտակի մարտական խնդիրները» (Մ. Մելքոնյան. «Հայաստանի ռազմական անվտանգության ապահովման հիմնախնդիրները. 2».- Հայ զինվոր, 20-27 փետրվարի 1999, դ 7 (262)):